6. სულავა

ქართული ფოლკლორი

საქართველოში ფოლკლორული ტექსტების ჩაწერას XVII საუკუნიდან ჩაეყარა საფუძველი. XVIII საუკუნიდან დაიწყო მხატვრული ლიტერატურის ანთოლოგიების ხელნაწერთა შედგენა, ინტენსიური ხასიათი კი XIX საუკუნეში მიიღო. მათში ფოლკლორული ნიმუშებიც იყო შეტანილი. ქართული ფოლკლორისტიკის ისტორიის დასაწყისად მიჩნეულია იოანე ბატონიშვილის „კალმასობის" შექმნის დრო. ამ თხზულებაში ხალხური სიმღერის რამდენიმე სახეა ჩამოთვლილი და კვლევა ვერსიფიკაციის პრობლემის განხილვით შემოიფარგლება.

ქართული ფოლკლორი მდიდარია ფორმისა და ჟანრობრივი თვალსაზრისით, განვითარებულია პოეზიაც და პროზაც. პოეზიაში ორი ძირითადი მიმართულებაა: ეპოსი და ლირიკა; პროზა მრავალფეროვანი სახეობისაა: ზღაპარი, ლეგენდა, გადმოცემა, თქმულება, ანდაზა, გამოცანა.

შინაარსობრივ-თემატური თვალსაზრისით მდიდარი, ქართული ფოლკლორის ხასიათი ერის თვისებებითაა განპირობებული. მასში წარმოჩენილია ფილოსოფიური, სატრფიალო, საყოფაცხოვრებო, პატრიოტული, რელიგიური, სამგლოვიარო, საისტორიო, წუთისოფლის თემატიკა, რაც მიუთითებს ქართველი ხალხის მაძიებელ ბუნებას. ამის დასტურია ისეთი ხალხური ძეგლების არსებობა, როგორებიცაა მითი „ამირანის შესახებ", „ბალადა ვეფხისა და მოყმის შესახებ", „შემომეყარა ყივჩაღი", „თავფარავნელი ჭაბუკი", „ქართლელი ქალის ტირილი", „ბინდისფერია სოფელი", „მზე შინა და მზე გარეთა", „წუთისოფელი", „იავნანა", „მუმლი მუხასაო" და მრავალი სხვა. თითოეულ მათგანს განსაკუთრებული ესთეტიკური ფუნქციაც აქვს, რადგან ხალხური პოეტური ხელოვნების, პოეტიკის პრინციპების კვალობაზეა შექმნილი.

ქართული ფოლკლორი, სხვა ქვეყნების ხალხური სიტყვიერების მსგავსად, თავის არსებობას იწყებს უძველესი რწმენა-წარმოდგენებით, რიტუალებითა და მითოსით, რომელშიც შემონახულია ბუნებისა და მისი შემადგენელი ნაწილებისადმი საზოგადოების, ადამიანის დამოკიდებულების ამსახველი ფაქტები, მოვლენები თუ მათი შეფასებები.

ქართული ხალხური სიტყვიერება ერის მსოფლხედვისა და მხატვრული აზროვნების დონის თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანია, რადგანაც იგი ერის დანიშნულებას, არსს, ხასიათს, თვისებებს, მისწრაფებებს, ოცნებებს გამოხატავს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ შორეულ წარსულში ქართველურ ტომებს უკვე ჰქონდათ მდიდარი ფოლკლორი მკვეთრად გამოვლენილი ლირიკული, ეპიკური და დრამატული ფორმებით. ნარატიული ფოლკლორი შეიცავდა უძველეს მითებსა და თქმულებებს, ლირიკულ ლექსებსა და ზეპირ ეპიკურ თხზულებებს, სიმღერებსა და გალობებს, რომლებიც ასახავდნენ რიტუალებსა და სამეურნეო ხასიათის ქმედებებსა და მოვლენებს. ყველაზე ძველი ხალხური შემოქმედების ნაყოფი არის თქმულება ამირანის შესახებ, რომელიც უამრავი ვარიანტითაა შემონახული.

მითი ამირანის შესახებ თაობიდან თაობას გადაეცემოდა. ამირანი ქართველი ხალხის გმირი და წინამძღოლია, რომელიც დადებითი თვისებებითაა შემკული. მასში ქართველი ერის სულიერი სიძლიერე, უდრეკი ნება და იმედია განივთებული. ამირანი თავის სამშობლოს, ხალხს იცავს გარეშე და შინაური მტრებისაგან, თავიდან აცილებს მას ბუნების სტიქიის სისასტიკეს. იგი ხალხს მოუპოვებს უდიდეს საუნჯე — ცეცხლს, რითაც ბერძნული მითოლოგიის პერსონაჟთან — პრომეთესთან ბევრ საერთოს ამჟღავნებს.

„ამირანიანის" შინაარსი ღრმად ფილოსოფიურია და ერის ხასიათს, თვისებებს, მის მაძიებელ ბუნებას გამოხატავს. მთელი მითის სოციალური ფენომენი მითოლოგიური და რელიგიური პლასტებითაა წარმოდგენილი. მითი სამონადირეო ეპოსთანაც ამყარებს კავშირს, იგი სამონადირეო მოტივებს ასახავს, რაც, თავის მხრივ, ადრეული პატრიარქატის ასტრალურ პანთეონთან კავშირსაც მიუთითებს (ხუხუნაიშვილი, 2006).

ამირანის მითი საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე იყო განფენილი; შემონახულია სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ადგილის ლექსები, ბალადები, თქმულებები, მითები, სიმღერები, რომლებშიც წამყვანი ადგილი კავკასიონის მწვერვალზე ამირანის მიჯაჭვას უჭირავს.

წარმართული პერიოდის ქართული მითოლოგია მრავალღმერთიანია, რასაც ადასტურებს **მორიგე ღმერთების** არსებობა. ამ მითების მიხედვით, მეურნეობისა და ადამიანის სულიერი ცხოვრების ყოველ სფეროს თავისი ღმერთი ჰყავდა. ეს იყო ადამიანის ცნობიერების განვითარების ის პერიოდი, როდესაც ის დარწმუნებული იყო ზებუნებრივი არსების განუსაზღვრელ ძალებში და სჯეროდა, რომ ყოველი მოვლენა დამოკიდებულია ღმერთზე. ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში, ლექსებში, გადმოცემებში, თქმულებებში ცისა და დედამიწის მოვლენები, თვით ცა და დედამიწა, მთები, ხეები, მდინარეები ცოცხალი საგნის — ადამიანის, ცხოველის, ფრინველის სახეს იძენენ და გასულიერებულნი არიან. ქართული პანთეონის სათავეში დგას **მორიგე ღმერთი**, რომელსაც მიმართავენ ხალხურ ლექსებსა და სიმღერებში. ხშირად მოიხსენიებიან ღვთისშვილები — **ლაშარი, კოპალა, იახსარი, ბაადური, პირქუში, ლომისი**; სვანეთში — **დალის** ციკლის ბალადები და თქმულებები (ქართული ფოლკლორი, 2006).

ქართულმა ფოლკლორმა ასახა ბიბლიური თემატიკა. განსაკუთრებით საინტერესოა აბრაამის, დავითის, სოლომონ ბრძენისადმი მიძღვნილი ხალხური თქმულებები, რომლებშიც თითოეულს საგანგებო ფუნქცია აკისრია: სოლომონი არის მრჩეველი, სიბრძნის გამცემი, რაც მისივე ზედწოდებიდან მომდინარეობს. ასევე, ასახულია წარღვნის, მოსეს მიერ ეგვიპტიდან ებრაელთა გამოსვლის, ბიბლიური იაკობის, იონას, იობის, დანიელის თემები და მოტივები. ყურადღებას იქცევენ სურამის ციხის, მინდა ციხის, ხონის ეკლესიის, კელასურის კედლის ლეგენდები.

ფოლკლორულ პროზაში განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობს ჯადოსნური, ნოველისტური, ცხოველთა და საყოფაცხოვრებო ზღაპარი, რომელშიც ქართველი ხალხის მისწრაფებები, ოცნებები, მიზანი გადმოიცემა. აზროვნების განვითარების ახალი საფეხურის მაგალითია „ნაცარქექია", „კონკია", „ფაშგუნდი", „მინა თავისას მოითხოვს" და სხვ. ეს ზღაპრები იძლევიან საგულისხმო მასალას ქართველი ხალხის ცხოვრების, ყოფითი ელემენტების, აზროვნების სტილის, ცნობიერების შესასწავლად.

ქართულ ფოლკლორში განვითარებულია მზის, მთვარისა და სხვა მნათობების კულტი, რაც ერთსტროფიან შესანიშნავ ხალხურ ლექსში აირეკლა: „მზე დედაა ჩემი, მთვარე — მამა ჩემი, წვრილ-წვრილი ვარსკვლავები და და ძმაა ჩემი". ეს ლექსი ასტრალური კულტის პოეტიზაციის საუკეთესო გამოვლინებაა. მზის კულტის ამსახველი წარმართული საგალობლებიდან განსაკუთრებით გამოირჩევა სვანური საგალობელი „ლილეო". ქართული ფოლკლორი მდიდარია სამონადირეო ეპოსით.

ხალხურ სიტყვიერებაში ასახულია ადამიანის ჯანმრთელობის დამცველი ანგელოზებისადმი მიძღვნილი მაგიური სიმღერები და ლექსები, შელოცვები, რასაც დიდი ადგილი ეთმობოდა. ამ მხრივ საყურადღებოა ხალხური „ნანა", რომელიც იავნანას ციკლს განეკუთვნება, აგრეთვე ის მაგიური სიმღერები და თქმულებები, რომლებშიც წყევლაა ასახული. აღსანიშნავია შელოცვები — არქაიზმით გამორჩეული ჟანრი, რომელიც სინკრეტულობით ხასიათდება.

ქართული ხალხური პოეზიის მშვენებაა ალეგორიულად გასააზრებელი ლექსი „მუმლი მუხასაო", რომელიც, ერთი მხრივ ხეთა თაყვანისცემის უძველეს პლასტებს ასახავს, მეორე მხრივ, მუხა მასში საქართველოს ალეგორიულ სახედ მოიაზრება. მას ემყარება ქართულ ფოლკლორში გავრცელებული ხის თემატიკასთან დაკავშირებული ხალხური ლექსები და ზღაპრები. მუხა საქართველოში განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობს, იგი ყოველთვის წყალთან, ნაყოფიერებასთან, ძალასთან არის დაკავშირებული. მისი კულტი ამჟამადაც შემონახულია **ხატის ხისა** თუ **ტყეების** სახელით. მუხას შეკედლებული ადამიანი დაცული და ხელშეუხებელია. მოგვიანებით მუხის კულტი ქრისტიანულ სადღესასწაულო რიტუალებს დაუკავშირდა, რასაც საინგილოში ქურ-მუხის წმ. გიორგის ხატის სახელწოდების არსებობაც მოწმობს. ლექსი წარმოადგენს ხეთა თაყვანისცემის ნაშთს, ენათესავება სხვადასხვა მოდგმათა ანალოგიურ საკულტო წესებს. არის ნაყოფიერების ჰიმნი, სამეურნეო ხასიათის მაგიურ წესთა ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი" (კოტეტიშვილი, 1961, 402 — 408).

პირველყოფილი სინკრეტიზმის ნიშნებიანი ძეგლებიდან გამოირჩევიან საწესო სიმღერები და ლექსები, რომლებიც რამდენიმე ძირითად კატეგორიად იყოფა: საწესო ხასიათისა, რომელიც თავის მხრივ იყოფა კალენდარულ და საოჯახო სიმღერებად. პირველი კატეგორიის ლექსები მჭიდროდ არის დაკავშირებული სამეურნეო წლის ბრუნვასთან, ეკონომიკურ საფუძველზეა შექმნილი და ცხოვრების ყოველ ცალკეულ მომენტს ეხამება. მეორე, საოჯახო, უკავშირდება ადამიანის ცხოვრებას დაბადებიდან სიკვდილამდე: საძეობო, ნანა, სატრფიალო, საქორწილო, სავაჟკაცო, სამგლოვიარო (ხალხური პოეზია, 1961, 9).

საქართველოში პოპულარული იყო XIX საუკუნის 40-იან წლებში შექმნილი ხალხური პოეზიის ტრადიციების მქონე პოემა „არსენას ლექსი", რომელიც რამდენიმე ვარიანტითაა შემონახული. იგი დაწერილია თექვსმეტმარცვლიანი შაირით, რომელიც ქართულ პოეტურ სააზროვნო სივრცეში საუკუნეთა სიღრმიდან მოდის. მასში ასახულია ბატონყმობისა და თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ მებრძოლი სახალხო გმირის არსენა ოძელაშვილის თავგადასავალი, რომელიც XIX ს-ის 20-30-იან წლებში ცხოვრობდა და სამართლიანობის დამკვიდრებისათვის, სოციალური

უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლით, გლეხთა მიმართ თანაგრძნობით გაითქვა სახელი. პოემა საკმაოდ რთულ მსოფლმხედველობრივ მრწამსს წარმოაჩენს და სავსეა სიკეთით, პერსონაჟის შინაგანი რწმენით. მიუხედავად იმისა, რომ მთავარი პერსონაჟი არსენა ყაჩაღია, იგი გმირის იდეალადაა წარმოჩენილი. „არსენას ლექსის" პოპულარულობას საქართველოში მოწმობს ამ თემის ასახვა ქართველ მწერალთა ნაწარმოებებში, კერძოდ, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, ალექსანდრე ყაზბეგის, მიხეილ ჯავახიშვილის, გალაკტიონ ტაბიძის, გიორგი ლეონიძისა და სხვათა თხზულებებში.

ქართული ფოლკლორი განსაკუთრებით ვრცლად ასახავს ხალხის ყოფა-ცხოვრებაში შრომისა და სამეურნეო პროცესს. ამ მხრივ გამორჩეული ლექსები და სიმღერებია „ოროველა", „გუთნური", „თოხნური" და სხვანი, რომლებსაც ასრულებდნენ ხვნის, თოხნის, თიბვის დროს.

ხალხური სიტყვიერების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ჟანრია ხოტბა, შესხმა, ქება. სახოტბო ლექს-სიმღერას უძველესი დროიდან მაგიური დანიშნულება ჰქონდა, რადგან, ხალხური რწმენით, მას შეეძლო გავლენა მოეხდინა ზებუნებრივ ძალებზე, კეთილად განეწყო ისინი ადამიანებისადმი, მათი მეშვეობით შეეძლო ღვთის წყალობისა და შემწეობის მიღება. ქართულ ფოლკლორში შემონახულია ისტორიული მოვლენების, ისტორიულ პირთა სახეების, სახალხო გმირთა ცხოვრების ამსახველი ლექსები, სიმღერები (სიხარულიძე, 1949; 1960; 1973).

ისტორიულ პირთაგან განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობენ მეფე თამარი, ერეკლე მეორე, რომელთაც მრავალი ხალხური ლექსი მიეძღვნა. ისინი ხშირად შედარებულნი არიან ხალხურ ღვთისშვილებთან, რომლებიც უდიდეს გმირობას სჩადიოდნენ და მაგალითს იძლეოდნენ. გვხვდება დავით აღმაშენებლისადმი მიძღვნილი ლექსიც. მეფე თამარს ფშავ-ხევსურები „პირიმზეს" უწოდებენ და სწორედ ესაა მისი მითოსთან დაკავშირების საფუძველი. იგი გაიდეალებულადაა წარმოსახული და ყოველი ხალხური ლექსი, რომელშიც მისი სახელი მოიხსენიება, მისი ქებაა.

ასევე, მნიშვნელოვანია 1660 წლის კახეთის აჯანყების გმირებისადმი მიძღვნილ ლექსთა ციკლი, რომლებშიც ზეზვა გაფრინდაულის შარავანდმოსილი სახე გამოსჭვივის. ძალზე პოპულარული იყო ხოგაის მინდიას თემა, რომელიც გაღმერთების გზაზე მდგარი გმირის სახეა, იგი მითოლოგიურ საბურველშია გახვეული, მისი ცხოვრებაცა და გარდაცვალებაც არაჩვეულებრივ ელფერს ატარებს. ცალკე თემაა შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსნის" გამოძახილი ხალხურ პოეზიაში. შეიქმნა ხალხური „ტარიელიანი" და რუსთველის პოემის პერსონაჟები სხვადასხვა ხალხური ლექსის ქების ობიექტები გახდნენ.

ქართულ ფოლკლორში უდიდესი ადგილი უჭირავს სატრფიალო ლირიკას, რომლის სათავე, საფუძველი, საგაზაფხულო და საზაფხულო დღეობებსა და მათდამი მიძღვნილ რიტუალებში დევს. ამ ტიპის სიმღერები და ლექსები ძირითადად დიალოგურად სრულდება, რაც დღემდეა შემონახული **კაფიების** სახით. „მე და ქალ შევიყარენით", „აქედანა და შენამდე", „წყალსა ნაფოტი მოჰქონდა", „საყვარელო შენი ქება" და მრავალი სხვა ქალ-ვაჟის ურთიერთობასა და ამაღლებულ სიყვარულს გადმოგვცემს. გვხვდება ისეთი ლექსებიც, რომლებშიც ქალ-ვაჟის ტრაგიკული სიყვარულია ასახული.

ფოლკლორმა შემოგვინახა საქორწილო ცერემონიალისადმი მიძღვნილი ლექსების მთელი რიგი, რომელთაგან გამოირჩევიან „მაყრული" და „ჯვარული". ყურადღებას იქცევენ ხოხბისა და მონადირის სახეები, რომლებშიც ქალი და ვაჟი იგულისხმებიან. საზოგადოდ, ფოლკლორულ თხზულებაში ფრინველზე ნადირობა ქალის მოპოვებას გულისხმობს.